

Kékesdi-Boldog Dalma

Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikáról és a csernobili atomkatasztrófa pártállami kommunikációjáról

Válasz Sükösd Miklósnak

Igazán megtisztelő, amikor egy doktorjelöltet a saját kutatási területének egyik elismert képviselője nyilvános eszmecserére hívja a kommunikáció- és médiatudomány egyik legjelentősebb hazai folyóiratának hasábjain. Az alábbiakban – eleget téve a felhívásnak – Sükösd Miklós *Csernobil és a cenzúra: nukleáris válságkommunikáció kontra pártállami médiarendszer Magyarországon a Kádár-korszakban* című írására reagálok. Először megpróbálom árnyalni a szovjet és a magyar tájékoztatáspolitikai összehasonlítását, majd egy fogalmi pontosítást teszek, végül röviden reflektálok a csernobili esettanulmánnyal szemben megfogalmazott kritikára.

Fred Siebert és munkatársai *A sajtó négy elmélete* (1956/1963) című munkájukban a sajtó irányítását, tulajdonosi körét, tartalmát és strukturális felépítését tekintve alapvetően két nagy kategóriát különítenek el egymástól: a tekintélyelvű és a szabadelvű sajtómodellt, majd ezeket négy további alkategóriára osztják. Ahogyan hozzászólásában Sükösd Miklós is jelezte, fontos hangsúlyozni, hogy a magyar államszocialista tájékoztatáspolitikai típusba tartozik. A tekintélyelvű sajtómodell e sajátos változatát az jellemzi, hogy a tömegek elérését szolgáló összes kommunikációs csatorna pártállami monopóliumban van, és a párt nagy hangsúlyt fektet a média használatára: nemcsak politikai iránymutatásokkal korlátozza a tömegkommunikációs eszközök működését, hanem azokat kinyilatkoztatási célokra is aktívan felhasználja (Siebert et al. 1956/1963: 27–28).

A magyar tájékoztatáspolitikai modell egyedi verziója volt. Összehasonlítva a szovjet és a magyar tájékoztatás korszakait, érdemes azt is figyelembe venni, hogy a magyar nem egy az egyben követte a szovjet mintát. A Szovjetunió hét évtizedes fennállása alatt döntően négy, Lenin által kidolgozott vezéreszmén alapult a tájékoztatáspolitikai elméleti működése. Ezek: a pártosság (*partiinoszt*), a lenini értelemben vett „objektivitás” (*obyektivnoszt*), a közönséggel való kapcsolat vagy elérhetőség (*narodnoszt, massovoszt*) és a nyitottság (*glasnoszt*) (McNair 1991: 15–24). A pártvezetők politikai attitűdjétől, habitusától, valamint az aktuális hidegháborús világképtől függően változott az, hogy adott esetben mely alapelvek határozták meg a tájékoztatási gyakorlat fő irányvonalát. A sztálini despotikus uralom után Hruscsov alatt a tömegkommunikáció kismértékű politikai függetlenedése és tartalmi színesedése volt tapasztalható, majd Brezsnjev neosztálinista személyi kultusza visszaesést hozott, ezt követően Gorbacsov politikai irányváltása egyfajta demokratizálódást eredményezett (Brooks 2000: xiv; Hopkins 1965: 531; McNair 1991: 33–35; Sakwa 1993/2008: 9–10). Ezzel szemben a magyar tájékoztatási gyakorlatra – annak ellenére, hogy az retorikai szinten mindvégig követte a marxista-leninista alapelveket és a szovjet mintát – döntően más tényezők voltak hatással. A hazai tájékoztatásban bizonyos strukturális és funkcionális elemek állandónak tekinthetők (mint például a tömegkommunikáció társadalmi-politikai intézményrendszerben betöltött szerepének kérdése, vagy annak politikai instrumentalizációja), azonban a kor társadalmi, gazdasági és infokommunikációs változásainak köszönhetően számos változó tényezője is volt (Fricz 1988: 7). Ilyen például a civil társadalom jelentőségének felértékelése, a tömegkommunikáció demokratizációs folyamatokban betöltött szerepének felismerése, vagy ilyenek a gazdasági-társadalmi fejlődés megtorpanása következtében kényszerű nyitási folyamatok (uo.: 37). Figyelemre méltó, hogy a magyar tájékoztatás éppen a brezsnjevi autoriter vezetés alatt mutatott először elmozdulást a demokratizáció felé. Ugyanis az 1965. június 8-ai politikai bizottsági határozatban tudatosodott az, hogy a szocialista demokrácia és a tömegkommunikáció között elválaszthatatlan kapcsolat van, így

„a tömeg nem korlátlanul alakítható” (uo.: 25–28). Ezt követően a hazai tájékoztatás demokratizálódási folyamata többször stagnált vagy visszaesett, azonban ezek a folyamatok nem követték pontosan a szovjet tájékoztatáspolitikai változásait. Véleményem szerint a Kádár-korszak második felében már nem kimondottan a szovjet tájékoztatási modelltől vagy a Szovjetuniótól való, Sükösd Miklós által is említett politikai, katonai és gazdasági függés befolyásolta elsősorban a tájékoztatáspolitikai gyakorlatot, hanem a desztalinizációs attitűd (Földes 2012a, Takács 2013), a sajátos differenciált kultúrpolitika (3T) (Kalmár 2017), és a Nyugat felé való szándékolt nyitás – az eladósodás miatt kényszerű – politikája (Romsics 1999: 450–456, Valuch 2005: 67–68) volt rá döntően hatással.

Szükségesnek vélem pontosítani a magyar tájékoztatási gyakorlat rugalmasságára irányuló felvetésemet. Egyetértünk Sükösd Miklóssal abban, hogy a szovjet-kommunista sajtómodell világosan kijelölte a tömegkommunikáció politikai szerepét, irányításának módját, intézményesült hátterét, szervezeti struktúráját, tartalmának ellenőrzési módjait és az előállítási feltételeket – ennek következtében ezekben nem történt, nem történhetett változás az államszocializmus évtizedei során. Amikor azt állítom, hogy a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikai gyakorlatát tekintve látható némi rugalmasság (Kékesdi-Boldog 2018: 51), akkor arra utalok, hogy korszak végén észlelhető bizonyos *tájékoztatáspolitikai alkalmazkodóképesség*. Más szavakkal: feltevésem szerint az 1980-as években folyamatosan eltávolodott a tájékoztatáspolitikai retorika és praxis egymástól. Míg a pártvezetés a nyilvános szférában nem hagyott fel a marxista-leninista koncepció propagálásával, addig megnőtt az informális szerepe. A Nyugati nyitás a mindennapi élet számos területén érezte hatását a korábban ismeretlen fogyasztási cikkek megjelenésétől a szórakozási és utazási szokások megváltozásán keresztül a televízió, a rádió és a mozi műsorkínálatán át a családi és ifjúsági magazinok tematikájáig. Ezt a változást a tájékoztatási gyakorlatnak is követnie kellett azért, hogy áthidalja a központilag propagált világkép és a személyes tapasztalatok között észlelhető – egyre növekvő – szakadékot. Annak ellenére, hogy a sajtóirányítás módja és eszközkészlete elviekben nem változott a rendszerváltásig, a gyakorlatot tekintve folyamatosan tágultak a határok, fokozatosan csökkent a tabutémák száma, egyre hangosabbá vált a második nyilvánosság, és egyre nagyobb igény mutatkozott a szólásszabadság tereinek növelésére is.

Az 1986-os csernobili atomkatasztrófa Népszabadságban megjelent híreinek sajtóelemzéséből láthatóvá vált az, hogy az MSZMP elsőszámú lapja – más kelet-európai országokhoz hasonlóan (lásd bővebben a SZER Kelet-Európai Szemléjét) – kizárólag a szovjet hírügynökségre hagyatkozott a tájékoztatásban, így három napos késéssel adott hírt a történekről. A balesetet követő néhány héten a beszámolóiban Magyarországon (is) elhallgatták a radioaktív sugárzás növekedéséről és konkrét mennyiségéről szóló adatokat. Egyetértek Sükösd Miklósnak azzal az állításával, hogy a Népszabadság „nem volt képes ellátni információs szerepét a magyar lakosság tájékoztatásában”. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a szovjet-kommunista sajtómodell más kelet-európai országokban is – Jugoszlávia kivételével, ahol a beszámolókat kritikus hangnemben kommentálták – hasonló, ha nem rosszabb volt a tájékoztatási helyzet; sőt a Szovjetunióban kezdetben hírzárlat volt, és végül hat héttel a baleset után kezdett el bővülni a tájékoztatás, addig a rossz hírek elhallgatása, illetve azok kedvező hírekkel történő elnyomása volt jellemző (SZER: Kelet-Európai Szemle). Érdemes kiemelni azt is, hogy a Népszabadság cikkei indirekt megfogalmazásukkal és a már-már unalomig ismételt egészségvédelmi előírások közreadásával (ellenőrzött tej fogyasztása és a nagy levelű zöldségfélék alapos lemosása javasolt) implicit módon kommunikálta a veszélyt. Ebben az értelemben a Népszabadság a válság idején is pártos maradt, ám mégis mutatott némi alkalmazkodóképességet.

Végezetül a magyar újságírók tájékoztatásban betöltött szerepével kapcsolatos felvetéssel kapcsolatban álljon itt egy nyílt végű kérdés. Vajon számon kérhető-e a tekintélyelvű sajtómodellben – ahol a sajtó a párt meghosszabbított karjaként funkcionál, és világosan kijelölt szerepe a párt ideológiai folytonosságának fenntartása – az újságírók egyéni felelőssége?

Irodalom

- Brooks, Jeffrey (2000): *Thank you, Comrade Stalin! Soviet public culture from revolution to Cold War*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Földes György (2012): Kádár János és a magyar desztalinizáció, *Múltunk*, 57. évf., 2. szám, 192–214. o.
- Fricz Tamás (1988): *Az MSZMP és a tömegkommunikáció a párt hivatalos nézetei a tömegkommunikáció politikai intézményrendszerben betöltött, illetve társadalmi szerepéről az 1957–1986 közötti tájékoztatáspolitikai dokumentumok tükrében*, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Alfaprint Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest, 1988. XX. évfolyam, 3. szám, belső kiadvány
- Hopkins, Mark W. (1965): Lenin, Stalin, Khrushchev: Three Concepts of the Press, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, vol. 42, no. 4, pp. 523–531.
- Kalmár Melinda (2017): *Személyi kultusztól a személyesség kultuszáig. Kultúrpolitika a tömegtársadalmak korában*, konferenciaelőadás. Kultúra és politika 1956–1989. Tudományos konferencia Aczél György születésének centenáriuma alkalmából, 2017. IX. 28., Politikatörténeti Intézet, Budapest.
- Kékesdi-Boldog Dalma (2018): Az 1980-as évekbeli magyar tájékoztatáspolitikája egy rendkívüli esemény tükrében: A csernobili atomkatasztrófa a Népszabadságban. *Médiakutató*, nyár, 49–60. o.
- McNair, Brian (1991): *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*. London: Routledge.
- Romsics Ignác (1999): A Kádár-korszak. In: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, 269–380. o. Budapest: Osiris.
- Sakwa, Richard (1993/2008): *Russian Politics and Society*. London & New York: Routledge.
- Siebert, Fredrick S., Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1956/1963): *Four Theories of the Press*. Urbana & Chicago: Chicago University Press.
- Szabad Európa Rádió gyűjtemény, OSZK Történeti Interjúk Tára (a Kelet-Európai Szemle alábbi adásai: 1986. 05. 12., 1986. 05. 15., 1986. 05. 19., 1986. 05. 22., 1986. 06. 12.)
- Takács Róbert (2013): Desztalinizáció Közép- és Kelet-Európában. *Múltunk*, 3. szám, 68–103. o.
- Valuch Tibor (2005): A „gulyáskommunizmus”. In: Romsics Ignác (szerk.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemlről*, 361–390. o. Budapest: Osiris.